

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), IV/2 (2019), s. 49-71

BAŞKAN BUSH VE OBAMA DÖNEMLERİ “İRAN NÜKLEER KRİZİ”: YAPTIRIM VE MÜZAKERE ARASINDA ULUSLARARASI HUKUKUN ROLÜ

Meysune YAŞAR*

Öz

Bu çalışma İran nükleer krizinin çözümüne giden süreçte uluslararası hukukun yaptırım ve müzakere gücünü tartışmaktadır. Çalışma Başkan Bush ve Obama dönemlerine odaklanmakta ve bu dönemlerde İran Nükleer Anlaşmasına giden süreci uluslararası hukukun rolü açısından değerlendirmektedir. Uluslararası hukukun devletleri caydırma hedefine dönük olarak ne şekilde kullanıldığı sorusuna cevap arayan çalışma, İran Nükleer Anlaşmasına giden süreçte ABD tarafından uygulanan yaptırımları kırılma noktası olarak almaktadır. Bu doğrultuda 2010 yılında başlayan ve 2011-2014 yıllarında yoğunlaşan bu yaptırımların Cenevre Anlaşmasına giden süreci nasıl hızlandırdığını ortaya koyarken, uluslararası hukukun müzakere ve yaptırım gücü arasında krizleri çözme rolünü ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İran Nükleer Anlaşması, Uluslararası Hukuk, ABD Dış Politikası, Müzakere, Yaptırım*

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Siyaset Ana Bilim Dalı, meysune.yasar@medeniyet.edu.tr

“IRAN NUCLEAR CRISES” IN PRESIDENT BUSH AND OBAMA ERAS: THE ROLE OF INTERNATIONAL LAW BETWEEN SANCTIONS AND NEGOTIATIONS

Abstract

This paper discusses the sanctions and negotiation power of international law in the process leading to the resolution of the Iran nuclear crisis. The study focuses on President Bush and Obama's term and evaluates the process leading to the Iran Nuclear Deal in this period in terms of the role of international law. The study, seeking an answer to how international law used to deter states, takes the sanctions imposed by the USA in the process leading to the Iran Nuclear Agreement as a breaking point. In this respect, it reveals how these sanctions, which started in 2010 and intensified in 2011-2014, accelerated the process leading to the Geneva Agreement while addressing the role of international law in solving crises between the negotiation and sanctioning power.

Keywords: *Iran Nuclear Agreement, International Law, US Foreign Policy, Negotiation, Sanction*

Giriş

Nükleer silahsızlanma, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve nükleer yaptırımlar gibi başlıklarla öne çıkan uluslararası hukukta nükleer enerji sorunsalı, son dönemde Cenevre görüşmelerinde varılan İran Nükleer Anlaşması ile gündemdeki yerini korumaktadır. Bu doğrultuda gerek ABD ve İran gerekse de uluslararası aktörler açısından hayli kritik olan nükleer faaliyetler sorunsalı, uluslararası hukuka dair tartışmaları da içerisinde barındıran bir süreci ifade etmektedir. Altı çizilen bu nokta ile, Başkan Obama döneminde İran nükleer krizinin çözümüne yönelik olarak uluslararası hukukun altı çizilmiş, müzakere ve yaptırım başlıkları öne çıkmıştır. Krizin çözümüne yönelik ortaya konulan iki zıt kutbu ifade eden müzakere ve yaptırım kavramları aynı zamanda İran Nükleer Anlaşmasına giden sürecin uluslararası hukuk boyutuna dair iki kutuplu bir yansımayı da ortaya koymaktadır. Öyle ki, söz konusu süreçte uluslararası hukuk; İran ile nükleer faaliyetleri noktasında anlaşmaya varılmasında bir müzakere aracı olduğu gibi aynı zamanda bir yaptırım elini de temsil etmiştir. ABD dış politika yapım sürecine dair sıkça dile getirilen “havuç-sopa” argümanını hatırlatan bu iki yönden hareketle söz konusu çalışma ile uluslararası hukukun İran Nükleer Anlaşmasına giden süreçte bir baskı unsuru olarak nasıl ortaya çıktığı analiz edilmektedir. Bu doğrultuda çalışma dört bölümden oluşmakla birlikte bilhassa Başkan Bush ve Obama dönemlerine odaklanmakta, yaptırımların yoğunlaştırıldığı 2010-2014 yılları üzerinde durmakta ve bu yaptırımların İran üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

Altı çizilen hususlar çerçevesinde birinci bölümle birlikte uluslararası hukukta nükleer enerji başlığı ele alınmaktadır. Temelde Barış İçin Atom Projesi’nden uluslararası anlaşmalara uzanan süreç analiz edilerek, nükleer silahsızlanmaya ve nükleer yaptırımlara dair söz konusu anlaşmalarda ön görülen maddeler ele alınmakta, dünyada nükleer enerji kullanımı kritik edilmektedir. İkinci bölümde Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması’na (Non-Proliferation Treaty-NPT) üye olmayan batı dışı devletlere değinilmekte ve bu devletlerin NPT’ye bakışları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise İran nükleer faaliyetlerinin dünü ve bugünü tarihsel perspektiften incelenmekte; İran’da faaliyette olan başlıca nükleer tesisler ortaya konmaktadır. Dördüncü bölümle birlikte, ABD’nin İran nükleer politikasına değinilmekte ve söz konusu politikaya dair yürütülen müzakereler ele alınmaktadır. İran nükleer krizi, kriz kapsamında müzakere süreci ve Cenevre görüşmelerine değinilen bu bölümde ABD’nin İran’a yönelik uygulamaya konulan yaptırımları uluslararası hukuk açısından nasıl ele aldığı ortaya konulurken; söz konusu yaptırımların İran ekonomisine yansımaları kritik edilmektedir. Öne çıkarılan başlıklar çerçevesinde uluslararası hukukun yaptırım ve müzakere eksenli işleyişi İran Nükleer Anlaşmasına giden süreç doğrultusunda analiz edilmektedir.

Barış İçin Atom Projesi’nden NPT (Nükleer Silahları Önleme Anlaşması-Nuclear Non Proliferation Treaty)’ye Uluslararası Hukukta Nükleer Enerji

Nükleer teknoloji ile tanışan, nükleer silah üretme kapasitesine erişen ve 2. Dünya Savaşı’nda kullanan ilk ülke olarak ABD, 1953 yılında ABD Başkanı Dwight Eisenhower’ın BM Genel Kurulu’nda Barış İçin Atom konuşması ile nükleer faaliyetlerini açık şekilde yürütmeye başlamıştır. Proje çerçevesinde esas olarak nükleer reaktör yapımında kullanılması öngörülen maddelerin toplanma, depolanma ve korunması işlemlerinden sorumlu olacak

ve söz konusu teknolojinin barışçıl kullanımını denetleyecek bir kuruma duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır. ¹ Nükleer teknolojinin denetlenmesine ilişkin ortaya konulan bu vurgu ile 1 Temmuz 1968 tarihinde Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması kabul edilmiş; antlaşma kapsamında şu maddeler onaylanmıştır:

- *Birinci madde ile nükleer gücü olan devletler ele alınmış; anlaşmaya taraf nükleer gücü olan her devletin nükleer silah ya da patlayıcı nükleer araçları başka bir devlete devretmemelerini ya da bu yönde herhangi bir yardımda bulunmamalarını öngörmektedir,*
- *İkinci madde ile birlikte nükleer güce sahip olmayan devletler ele alınmış; hiçbir şekilde söz konusu güce erişim doğrultusunda bir maddeyi kullanmayacakları taahhüt altına alınmıştır,*
- *Antlaşmanın üçüncü maddesi ile UAEK'ya (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu-International Atomic Energy Agency) nükleer enerji tesislerini denetim yetkisi verilirken; antlaşmayı imzalayan her devletin UAEK ile ayrı bir güvenlik denetim protokolü imzalamaları ve denetimlerin yürütülme şekilleri karara bağlanmıştır. ²*

Altı çizilen maddelerle birlikte Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun statüsünün belirlenmesine dair süreç BM önderliğinde 1955 yılında Cenevre'de yapılan Atom Enerjisinin Barışçıl Kullanımı Konferansında başlatılmış; 26 Ekim 1956'da 81 devlet tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir. ³ Haziran 2011 tarihi ile 151 üyeye ulaşan UAEK, nükleer teknolojinin barışçıl kullanımının yaygınlaştırılması hedefinin altını çizmektedir. Bununla birlikte BM Güvenlik Konseyi ile hareket eden UAEK, nükleer teknolojinin denetlenmesi başlığı altında çeşitli yaptırım yetkilerine de sahiptir. ⁴ Bu doğrultuda NPT'ye taraf olan ve nükleer silaha sahip olmayan ülkeler, nükleer silaha sahip olma girişiminde bulunmama koşulu ile nükleer teknolojinin barışçıl amaçlı kullanımından faydalanabilme yetkisine sahiptir. Bahsi geçen devletlerin faaliyetlerini ve söz konusu taahhütlerine ne kadar uydıklarını kontrol etme yetkisi de UAEK'ya verilmiştir. 1971 yılında denetlemelerin ne şekilde ve hangi esaslar doğrultusunda olacağına dair "Model Protokol" hazırlanmış; sadece taraf ülkenin izin verdiği tesislere ve yalnızca o tesislerin kısıtlı bölümlerine denetleme yapılabileceği öngörülmüştür. ⁵ Uygulamada çeşitli yetersizliklerin ortaya çıkması dolayısı ile özellikle Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında "Ek Protokol" hazırlanarak UAEK bünyesinde yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenleme ile esas olarak UAEK'ya protokole taraf olan ülkenin nükleer tesislerine haber verilmeden ani denetimler gerçekleştirebilme yetkisi verilmiştir. ⁶

¹ History, "Eisenhower on Atomic Energy", <https://www.history.com/topics/us-presidents/eisenhower-on-atomic-energy-video> (Erişim Tarihi: 29.02.2019)

² United Nations, Office for Disarmament Affairs, The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text/> (Erişim Tarihi: 10.05.2019).

³ US Department of Energy, "The History of the Nuclear Energy", Washington DC, s:4-15, https://www.energy.gov/sites/prod/files/The%20History%20of%20Nuclear%20Energy_0.pdf (Erişim Tarihi: 05.06.2019).

⁴ International Atomic Energy Agency, 2007, IAEA Safety Glossary, https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/pub1290_web.pdf (Erişim Tarihi: 06.04.2019).

⁵ Mark Hibbs, 2012, The Unspectacular Future of the IAEA Additional Protocol, <http://carnegieendowment.org/2012/04/26/unspectacular-future-of-iaea-additional-protocol> (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

⁶ International Atomic Energy Agency, 1959, The Texts of the Agency's Agreements With The United States, <http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1959/infcirc11.pdf> (Erişim Tarihi: 02.04.2019).

Süreç içerisinde Irak ve Kuzey Kore'nin antlaşmaya uymamasının yanı sıra Pakistan ve Hindistan'ın çeşitli nükleer denemeler yapması da NPT'yi tartışılır hale getirmiştir. Bu tartışılarda, NPT'nin evrensellik sorununa vurgu yapılarak; antlaşmaya taraf olmayan Hindistan, Pakistan ve İsrail'e karşı alınacak tutumun ortaya konulmaması, NPT'yi iptal eden devlete yönelik alınacak tutumun belirsizliği, silahsızlanma hedefinin uygulanmasındaki sorunlar gibi başlıklar öne çıkmıştır. Nükleer silahsızlanma temelinde ele alınan bir başka antlaşma da Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Anlaşması olmuştur. BM Silahsızlanma Konferansı, bünyesindeki Nükleer Denemelerin Yasaklanması Komitesini, Aralık 1993 ayı içerisinde söz konusu anlaşmayı hazırlamakla görevlendirmiştir. Bu kapsamda müzakereler 1994 yılı itibari ile Cenevrede yürütülmüş; taslak metin 10 Eylül 1996'da New York'taki BM Genel Kurulu'nda onaylanmış, 24 Eylül 1996'da da imzaya açılmıştır. Anlaşma 158 olumlu oya karşılık, 3 olumsuz (Hindistan, Bütan, Libya) ve 5 çekimser (Küba, Suriye, Lübnan, Mauritius, Tanzanya) oyla kabul edilmiş ve temelde şu maddeleri öngörmüştür:

- *Antlaşmaya taraf konumunda olan ve nükleer silah sahibi her devlet söz konusu silahları devretmemeyi ya da başka devletlere yardım ya da özendirilmede bulunmaması taahhüt eder.*
- *Nükleer silah sahibi olmamakla birlikte antlaşmaya taraf olan devletler ise, nükleer silahlara doğrudan ya da dolaylı olarak ulaşmamayı ya da bu doğrultuda herhangi bir yardım alma-mayı taahhüt eder.*
- *Antlaşmaya taraf her devlet UAEK'nın yetki ve güvenlik denetimlerini kabul ederek gerekli düzenlemelerin yapılmasını taahhüt eder.*⁷

NPT'ye Üye Olmayan Batı Dışı Devletlerin Nükleer Faaliyetlere Bakışı

Birinci başlıkta değinilen Barış İçin Atom Projesi ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması sürecinden de anlaşıldığı üzere batılı ve batı dışı ülkelerin nükleer silahlara bakışı değişiklik gösterebilmektedir. Yukarıda kısaca değinilen Irak ve Kuzey Kore'nin antlaşmaya uymaması ve Hindistan'ın da nükleer denemeler gerçekleştirilmesi nükleer faaliyetlerin yürütülmesi anlayışında batılı ve batılı olmayan devletler arasındaki farkı gösterir nitelikte olmuştur. Bu noktadan hareketle batılı olmayan devletlerin nükleer faaliyetlere bakışına kısaca değinilecek olduğunda Nükleer Silahları Önleme Anlaşması'nı imzalamayan ülkelerden biri olarak Hindistan'ın "ilk saldıran olmama" anlayışı doğrultusunda hareket ettiği gözlenmektedir.⁸ Bununla birlikte Hindistan Nükleer Silahları Önleme Anlaşması'na üye olmamasının ise nükleer silahlara destek olduğu anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Anlaşmaya üye olmamasını anlaşmanın evrensel bir nükleer silahsızlanma rejimi yaratmaktan uzak olduğu iddiasına dayandıran Hindistan, bu yönü ile söz konusu anlaşmanın kusurlu bir antlaşma olduğunu ve nükleer güce sahip devletler nezdinde ayrıcalıklı bir

⁷ United Nations, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

⁸ Sundaram, K., Ramana, M.V. (2018), India and the Policy of No First Use of Nuclear Weapons, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, Vol 1, No 1, s:152-168.

“kulüp” oluşturma hedefine hizmet ettiğini savunmaktadır.⁹ Hindistan açısından nükleer silahsızlanmaya ve batılı devletler ile bu başlık altındaki anlaşmazlıkların çözümüne dönük olarak atılan en önemli adım ise 2006 yılında kaydedilmiştir.

2006 yılı itibari ile ABD-Hindistan arasında sivil nükleer teknoloji konusunda iş birliği başlatılırken, Hindistan 22 nükleer santralin 14’ünün sivil amaçlı kullanımını ve bunların Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu’nun güvencesi altına almayı taahhüt etmiştir.¹⁰ Bu tarihten itibaren uranyum ticareti ve nükleer tesislerin kullanımına ilişkin UAEK ile temaslarda bulunan Hindistan, 2016 yılında Nükleer Tedarikçiler Grubu (NTG)’na üyelik başvurusunda bulunmuş ve nükleer silahsızlanma başlığı altında batılı devletlerle ne derece entegre hareket ettiğini ortaya koymuştur.¹¹ Yine 2016 yılında Nükleer Tedarikçiler Grubu’na üyelik başvurusunda bulunan Pakistan ise NPT’ye üye olmayan batı dışı devletlerden bir diğeridir. Hindistan’dan farklı olarak NTG’ye başvurmasına rağmen Pakistan, Ek Protokol’ü imzalamamış ve UAEK ile bu yönde herhangi bir temas kurmamıştır. NPT’ye karşı olan ve anlaşmayı “ayırıcı” olarak tanımlayan Pakistan, 2015 yılında anlaşmanın imzalanmayacağını ve Pakistan’ın tıpkı nükleer silaha sahip devletler gibi kendini savunmaya hakkı olduğunu ifade etmiştir.¹² Pakistan her ne kadar NTG’ye üyelik başvurusu ile nükleer ihracat kısıtlamalarından muaf olmayı hedeflese de üyelik başvurusunda sivil/nükleer yakıt ayrımı yapmadığından olumlu karşılanmamıştır.

NPT’ye üye olmayan bir diğer batı dışı ülke olarak Kuzey Kore ise 2005 yılında nükleer silahlara sahip olduğunu açıkça ilan etmiş ve Çin’in ev sahipliğinde gerçekleştirilen Altılı Müzakerelerden çekilirken, söz konusu müzakereler Temmuz 2005’te tekrar başlatılmıştır.¹³ Her ne kadar bu görüşmelerle birlikte tüm nükleer silah ve tesislerin işlevsiz hale getirileceği yönünde müzakereler gerçekleştirilmiş olsa da Kuzey Kore kendisine hafif su reaktörü sağlanana kadar anlaşmanın olası olmadığını ifade etmiştir.¹⁴ Kuzey Kore’nin nükleer faaliyetlerinden taviz vermemesi ise “önleyici saldırı doktrini” üzerinden açıklanmaktadır.¹⁵ Bu doktrin kapsamında olası saldırıların önüne geçilebileceği ifade edilirken, nükleer gücün doktrin önemli bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Altı çizilen stratejik doktrin çerçevesinde özellikle de Kim Jong Un dönemi ile birlikte nükleer faaliyetlere vurgunun yanı sıra nükleer ve füze test denemelerinde de artış gözlenmiştir. 2012 yılında

⁹ The Times of India, 2007, India Dismisses NPT as “flawed” Treaty, <https://timesofindia.indiatimes.com/world/rest-of-world/india-dismisses-npt-as-flawed-treaty/articleshow/1799434.cms> (Erişim Tarihi: 05.06.2019).

¹⁰ Council on Foreign Relations, 2010, The U.S. India Nuclear Deal, <https://www.cfr.org/backgrounder/us-india-nuclear-deal> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

¹¹ Kazi, R. (2016), India The NSG and the Chinese Impasse, *E-International Relations*, s:1-3, <https://www.e-ir.info/pdf/64799> (Erişim Tarihi: 03.06.2019).

¹² Hindustan Times, 2015, Will not Sign Nuclear Non-Proliferation Treaty: Pakistan, <https://www.hindustantimes.com/world/will-not-sign-nuclear-non-proliferation-treaty-pakistan/story-EBrXNq5WWTPc8VqlwoVKI.html> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

¹³ International Peace Institute, 2010, https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2010/04/pdfs_koreachapt2.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2019).

¹⁴ Council on Foreign Relations, 2021, North Korean Nuclear Negotiations, <https://www.cfr.org/timeline/north-korean-nuclear-negotiations> (Erişim Tarihi: 04.06.2019).

¹⁵ EU Council on Foreign Relations Policy Brief, 2017, Pre-Emptying Defeat: In Search of North Korea’s Nuclear Doctrine, s: 2-11, https://ecfr.eu/archive/page/-/ECFR-237-In_search_of_North_Korea's_nuclear_doctrine.pdf (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

Kuzey Kore Anayasası'na devletin niteliklerine dair nükleer güç tanımlamasını da ekleyen Jong Un, bu adımı ile NPT'ye ne derece mesafeli durduğunu ortaya koymuştur.¹⁶ Batı dışı ülkelerin NPT'ye ve nükleer silahlılaşma müzakerelerine bakışında öne çıkan bu gelişmeler NPT'ye olan mesafeli duruşu ortaya koyar niteliktedir. Söz konusu mesafeli duruşun İran cephesinde de var olup olmadığı aşağıdaki bölümle birlikte ele alınacaktır.

İran'ın Nükleer Faaliyetleri

Nükleer faaliyetler açısından tarihsel süreç içerisinde geçirilen aşamalar günümüz İran nükleer politikasını anlamlandırma noktasında oldukça önemlidir. ABD dış politikası açısından da oldukça kritik bir konu başlığı olan İran nükleer faaliyetleri Soğuk Savaş döneminde 1957 yılında Şah Rıza Pehlevi iktidarında ve ABD desteği ile başlatılmıştır. Bu dönemde bölgede önemli bir ABD müttefiki olarak politikalar ortaya koyan İran, 1958'de ABD ile yapılan anlaşma sonrasında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na üye olmuş; 1974 yılında ise Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalamıştır. Gerek ABD gerekse de uluslararası sistem ile ortak hareket edilen bu süreçte Almanya ve Fransa ile de Nükleer Yakıt Kontratları imzalanmıştır.¹⁷ 1953 tarihinde 'Barış İçin Atom' başlığı altında ABD Başkanı Eisenhower tarafından yapılan konuşmada dost ve müttefik ülkelerin araştırma reaktörleri ve nükleer santraller çerçevesinde desteklenmesi politikası kapsamında 1968 yılında ABD tarafından Tahran Üniversitesi'nde araştırma reaktörü kurulmuştur.¹⁸ Şah yönetimi 1974 yılında yaptığı bir konuşmada ABD ile gelinen noktada müttefik olmanın önemini şu sözlerle ifade etmiştir:

Uluslararası sistemde günümüzde baskın olarak nükleer güce sahip olan ve olmayan ülkeler mücadelesi yaşanmaktadır. İran olarak biz de nükleer güce sahip olmayan ülke kategorisinde olduğumuzdan özellikle ABD ile bu doğrultuda geliştirilecek ilişkilere ve dostluğa büyük önem vermekteyiz.¹⁹

İran yönetimi 1979 yılına gelindiğinde İran İslam Devrimi ile birlikte gerek ABD gerekse de Avrupalı birçok devlet nezdinde oldukça tartışmalı bir döneme girmiştir. İslam Devrimi esas olarak İran'da 'Ne Doğu Ne Batı' sloganı çerçevesinde gelişen bir anlayışı ortaya koymuş; bu doğrultuda geliştirilen politikalar rejim ihracı anlayışını da beraberinde getirmiştir. Şah dönemine nazaran ciddi bir politik dönüşüme giren İran yönetimi, nükleer politikalarından ise Humeyni'nin bunu İslami bulmaması gerekçesi ile vazgeçmiştir. Nükleer faaliyetlerin durdurulması kararı, esas olarak Buşehr santralının yanı sıra birçok nükleer tesisin Irak savaşı uçakları tarafından bombalanmasıyla tekrar ele alınmış ve bu çerçevede 1983 yılında İran tekrar nükleer faaliyetlerine başladığını açıklamıştır.²⁰ Dini lider Humeyni'nin onayını alarak nükleer çalışmalara tekrar başlayan Cumhurbaşkanı Rafsancani; her

¹⁶ A.g.e.s: 6-8.

¹⁷ Bahgat, G. (2006), Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran, *Iranian Studies*, Vol 38, No 3, s:307-323.

¹⁸ A.g.e.s: 307-323

¹⁹ Milani, A. (2010), The Shah's Atomic Dreams, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2010/12/29/the-shahs-atomic-dreams/> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

²⁰ Özcan, N., Özdamar, Ö. (2009), Iran's Nuclear Program and the Future of US-Iranian Relations, *Middle East Policy*, No 1, s:3-5.

ne kadar Almanya ve Fransa ile nükleer çalışmalar temelinde ilişkilerini ilerletmeye çalışsa da ABD ile olan ihtilafı nedeniyle başarılı olamamıştır. Bölgede müttefik oluşturma noktasında ABD ve İsrail'i karşısına alan İran İslam Cumhuriyeti 1980'lerde Kuzey Kore ve Libya ile ilişkilerini geliştirmiş; 1989 yılında da SSCB ile teknoloji, ticaret, ekonomi ve bilim alanlarında çeşitli iş birliği antlaşmaları imzalamıştır. Sovyet bloğu ile Rafsanjani döneminde yaşanan bu yakınlaşmanın ardından, 1990'lı yıllarda iş birliği daha da artmış; 1995 yılında İran Rusya'nın Buşehr'i yeniden inşa etme teklifini kabul etmiştir.²¹

Rusya ile geliştirilen nükleer iş birliğinin yanı sıra 1990'larda Çin ile nükleer iş birliği antlaşmaları imzalanmış ayrıca Hindistan'dan 10 megavatlık nükleer araştırma reaktörü alınmıştır.²² İran bölgede nükleer faaliyetleri noktasında ilişkilerini bu şekilde geliştirirken; ABD yönetimi İran'a karşı ciddi yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Yaptırım kararları esasen Clinton dönemine uzanmaktadır. Uygulanan yaptırımlar İran üzerinde caydırıcılık noktasında çok da etkili olmazken; Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Körfez Savaşı'nın ardından İran, nükleer çalışmaların önemini bir kez daha kavramıştır. Bu çerçevede nükleer faaliyetlere daha somut şekilde ağırlık verilmesi ve nükleer teknolojiyi, üretilebilecek nükleer silahları 'caydırıcılığın' bir unsuru olarak görme politikası ortaya çıkmıştır. İran stratejisinin önemli bir parçasını oluşturan nükleer faaliyetler başlığı gerek iç gerekse de dış politikada etkinliğini devam ettirme siyaseti olarak ortaya konulmuş, bölgesel ve küresel düzlemde önemli aktör olma hedefinin bir parçası olarak ele alınmıştır. Her ülkede olduğu gibi İran'da da farklı politik gruplar olmakla birlikte (reform yanlısı, pragmatist, muhafazakâr...) nükleer faaliyetler konusunda büyük bir uzlaşma ile hareket edilmekte; nükleer strateji ile uluslararası kamuoyunda etkili bir aktör olunacağı görüşü savunulmaktadır.

ABD'nin İran Nükleer Politikası ve Müzakereler

Nükleer kriz boyunca üyesi olduğu dolayısıyla yükümlülüklerinin bulunduğu uluslararası anlaşmalara uymadığı ve bu kapsamda uranyum zenginleştirme başta olmak üzere nükleer faaliyetlerinin durdurulması istenen İran, bu tarihten itibaren ABD ile ilişkileri açısından en çok tartışılan ülkelerden biri olmuştur. Sürecin başlaması ile UAEK'nın İran'da yaptığı denetimlerle ortaya konulmuştur ki; İran doğal uranyum ithalat ve bazı tesislerin inşaatıyla ilgili zamanında UAEK'ya bilgi verme konusunda ihmalkâr davranmış; bu nedenle NPT'den doğan yükümlülüklerini yerine getirme noktasında yetersiz kalmıştır. Uranyum zenginleştirme iddiaları konusunda bir bulguya rastlanmamış; UAEK İran'daki sorunu esas olarak çalışmalar hakkında rapor verilmemesi ve ek protokolün imzalanmamış olması olarak ifade etmiştir.²³ Bu çerçevede İran, nükleer programıyla ilgili bilgilendirmeleri yapmış; uranyum zenginleştirmeye yönelik çalışmalarını durdurmuş ve 18 Aralık 2003 tarihinde ise UAEK yetkililerine habersiz ve zamansız denetim yapma yetkisi veren Ek Protokol'ü imzalamıştır.²⁴

²¹ Fite, B., Kasting, N. (2012), US and Iranian Strategic Competition: The Impact of China and Russia, A Report of the CSIS Burke Chair in Strategy, s: 44-46, <https://www.csis.org/analysis/us-and-iranian-strategic-competition-impact-china-and-russia> (Erişim Tarihi: 07.09.2019).

²² A.g.e.s:12-17.

²³ International Atomic Energy Agency, IAEA and Iran: Chronology of Key Events, <https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/chronology-of-key-events> (Erişim Tarihi: 08.09.2019).

²⁴ International Atomic Energy Agency, 2003, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-69.pdf> (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

Ek Protokol çerçevesinde İran'ın 2003 yılında nükleer faaliyetlerinin kapsamını açıklayan raporunda P2 santrifüj tipi planlarına sahip olduklarına dair ibarenin bulunmaması, santrifüj parçalarının menşei ve taşındıkları yerler konusunda bilgi verilmemiş olması, İran'ın hem P2 santrifüjleri hem de lazer izotop zenginleştirme araştırması faaliyetlerine yönelik kapsamlı bilgi vermesi konuları üzerinde durulmuştur. Bu süreçte krizin çözümüne yönelik UAEK ve AB Üçlüsünün (İngiltere, Fransa, Almanya-E3 Negotiation) yapıcı önerilerine rağmen Bush yönetimi muhalif tavrını sürdürmüştür; Hatemi yönetimindeki İran, nükleer programına dair görüşmelerini Batı ile var olan anlaşmazlıkları çözme noktasında ilerletmiş ve nükleer faaliyetlerinin barışçıl amaçlarla yürütüldüğünü ifade etmiştir.²⁵ Bush yönetimi İran nükleer faaliyetlerini barış ve istikrara yönelik tehdit olarak tanımlamış ve bu çerçevede 2002 yılı Nükleer Durum Değerlendirmesi Raporunda da benzer ifadeler kullanarak faaliyetlere son verilmesi çağrısında bulunmuştur.

İran ile olası müzakere ihtimalinin ise zenginleştirme programının tamamen sonlandırılmasına bağlı olduğu ifade edilmiştir. Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde nispeten daha iyimser olan ilişkiler "şer eksen" çıkışı²⁶ ile gerginleşirken; İran'da 2005 yılında Ahmedinejad'ın yönetimi devralması ile İran nükleer programı iki ülke arasında daha da kritik hale gelmiştir. Bu çerçevede İran NPT'den kaynaklanan haklarını savunurken; Bush yönetimi tarafından İran nükleer faaliyetleri bölgesel ve uluslararası boyutta ciddi bir tehdit olarak ortaya konmuş; 27 Nisan 2005 tarihinde Kongreye sunulan ve İran politikasına odaklanan raporda şu başlıklara yer verilmiştir:²⁷

- *İran'ın nükleer silah geliştirmeye uzanan faaliyetleri,*
- *Farklı terörist gruplarla yürütülen temaslar ve verilen lojistik ve maddi destek,*
- *Bölge barışı için hayli önemli olan Arap İsrail barışının karşısında durulması ve aynı şekilde davranan ülkelere destek olunması,*
- *İran'ın kendi vatandaşlarına dönük olarak temel insan hakları anlayışından uzak muamelelerde bulunması,*
- *Rejim ihracı politikası kapsamında radikal unsurların desteklenmesi.*

Söz konusu başlıklar çerçevesinde İran'ın ortaya koyduğu politik yaklaşımlar eleştirilmekte birlikte; 2004 ve 2005 yılları İran tarafından yürütülen nükleer çalışmaların uluslararası sistem (UAEK) ile uyum içerisinde devam ettirildiği bir süreç olmuştur. Buna karşılık İran nükleer programının barışçıl değil de nükleer silah amacı ile yürütüldüğünü ısrarla vurgulayan ABD ve İsrail uranyum zenginleştirme faaliyetinin tamamen durdurulması gerektiğini savunmuş; İran taviz vermeyip UAEK ile iş birliğini azaltmıştır. Nisan 2006'da Cumhur-

²⁵ Ekinci, A.C. (2009), İran Nükleer Krizi, USAK Yayınları, s:57-61.

²⁶ "Şer Eksen" tanımlaması 29 Ocak 2002 tarihinde dönemin ABD Başkanı George W. Bush tarafından terörü destekleyen ve kitle imha silahı üreten devletleri tanımlamak amacı ile kullanılmıştır. Birliğin Durumu konuşmasında söz konusu kavrama yer veren Başkan, ABD'nin terörizmle mücadelesinde bu kavramla tanımladığı devletlere karşı yapılacak mücadelenin önemine değinmiştir. İlgili konuşma için: The New York Times, 2015, The 'Axis of Evil' Speech, <https://www.nytimes.com/video/us/politics/100000004021075/the-axis-of-evil-speech.html> (Erişim Tarihi: 05.06.2019).

²⁷ Watson Institute for International Studies, The United States and the Iranian Nuclear Program: Policy Options, <http://www.choices.edu/resources/twtn/documents/choices-twtn-iran-options.pdf> (Erişim Tarihi: 03.09.2019).

başkanı Ahmedinejad nükleer faaliyetleri konusunda uluslararası anlaşmalar çerçevesinde faaliyetlerine devam edeceklerini ifade etmiştir. Bu gelişmelerle birlikte UAEK ile iş birliği yapılmadığı gerekçesi ve Bush yönetiminin yoğun baskısı sonucu konu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine götürülmüştür.²⁸ Konu BM Güvenlik Konseyine taşınmış olmasına rağmen ABD'nin taraftar olduğu şekilde sert kararlar çıkmamış; Washington yönetiminin ısrarcı tutumu ise görüşmeleri sık sık kilitlenme noktasına getirmiştir. Esasen taraflar birçok kez masaya oturabilme fırsatı yakalamış fakat önceki dönemlerden kalan sorunlar (1953 Musaddık darbesi, 1979 rehine krizi..) nedeniyle, nükleer kriz Washington ve Tahran yönetimlerinin dışında uluslararası aktörler aracılığı ile sürdürülmeye çalışılmıştır.

Nükleer kriz sürecinde bir taraftan Güvenlik Konseyi'nin yaptırım uygulama konusunda bölünmüş olması ve diğer taraftan ABD ara seçimlerini Demokratların kazanmış olması İran ile sorunların çözümüne dair umutları arttırırken; Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in değiştirilmesi de bu yönde alınmış bir karar olarak değerlendirilmiştir. Yeni Savunma Bakanı Robert Gates'in İran politikası ile ilgili olarak durup beklemenin rasyonel olmadığını, harekete geçilerek ABD'nin ulusal çıkarları doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğini ifade etmesi Washington yönetiminin sorunun çözümüne ilişkin pragmatist bir tutum takınacağı şeklinde yorumlanmıştır.²⁹ Fakat İran yönetimi her ne kadar Irak ve Suriye konuları ile ilgili olarak müzakerelere katılması yönünde ABD tarafından davet edildiği doğrultusunda haberler olsa da bugüne kadar İran'a yöneltilen sert eleştiriler ve askeri müdahaleye uzanan tehditler dolayısıyla güvensizliğini dile getirerek resmi temasta bulunulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede Suriye ve Irak konularında masaya oturan ve önceki döneme nazaran yol kat eden taraflar nükleer görüşmeler konusunda istenen gelişmeyi elde edememiştir. Bu süreçte nükleer kriz başlığı altında İran ile ilişkilerinde en kritik dönemlerini yaşamış olan Bush yönetimi uluslararası aktörler vasıtası ile sorunu çözmeye çalışmış fakat yeterli adımların atılamaması ve her iki yönetimde de müzakere karşıtı grupların olması dolayısıyla çözüme ulaşamamıştır.

Başkan Obama döneminde ise İran yönetimi yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında nükleer görüşmeler çerçevesinde P5+1 ülkeleri³⁰ ile görüşme talebinde bulunmuş; bu doğrultuda Ekim ayında Cenevrede gerçekleştirilen görüşmelerle birlikte sahip olduğu düşük oranlı uranyumun üçüncü bir ülkeye devredilmesine dair anlaşmayı kabul etmiştir.³¹ Her ne kadar uranyum zenginleştirme konusunu dışarıda bıraksa da İran'ın görüşme talebine olumlu bakan Obama yönetimi, bu hamleyi yeni dönemde uygulamayı planladığı İran ile diplomatik açılım politikası açısından olumlu değerlendirmiş ve Cenevre görüşmeleri vasıtası ile doğrudan temas fırsatı yakalamıştır. Bu dönemde diyaloga son derece açık

²⁸ A.g.e.s:94-96.

²⁹ Brzezinski, Z., Gates, R.M. (2004), Iran: Time for a New Approach, Report of an Independent Task Force, Council on Foreign Relations, s:3-8, https://cdn.cfr.org/sites/default/files/report_pdf/0876093454_content.pdf (Erişim Tarihi: 09.06.2019).

³⁰ P5+1 2006 yılında nükleer programı ile ilgili olarak İran ile diplomatik müzakereleri yürüten gruptur. BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ile (Çin, Fransa, Rusya, Birleşik Krallık ve ABD) Almanya'dan oluşmaktadır. Esasen Haziran 2006 yılında Çin, Rusya ve ABD, 2003'ten itibaren İran ile nükleer faaliyetlerine ilişkin müzakere yürüten üç AB ülkesine (İngiltere, Fransa ve Almanya) İran ile kapsamlı müzakere için teklif götürmüştür. AB üçlüsü teklifi kabul etmiş ve bu tarihle birlikte İran ile nükleer faaliyetlerine ilişkin müzakereler P5+1 bünyesinde devam etmiştir.

³¹ Damato, J. (2011), US Strategic Competition with Iran: Energy, Economic Sanctions and Nuclear Issue, Center for Strategic and International Studies, s:26-42.

olunduğunun sinyallerini veren Obama yönetimi, İran ile etkili müzakereler yürütmeyi amaçlamış; bu doğrultuda başarı sağlanamaması durumunda ise uluslararası aktörlerle İran konusunda daha geniş bir ittifak zemini kurmayı öngörmüştür.³² Obama yönetimi İran'a baskının tavizle sonuçlanacağı fikrini terk etmemekle birlikte, İran'ın 1.200kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu (DZU) Tahran Araştırma Reaktörü için gereken yakıt çubukları ile takas edilebileceği gibi tekliflerle işbirliğini arttırma noktasında çaba göstermiştir.

Cenevre anlaşmasının uygulanması esnasında ülkesindeki muhaliflerin baskısı nedeniyle tutum değişikliğine giden Ahmedinejad, İran'a daha fazla garanti verilmesi yönünde talepte bulunmuştur. Bu gelişmeler üzerine Obama yönetimi, İranlı yetkililerin hiçbir zaman diyaloga geçerken ilgi göstermediklerini iddia etmiş ve görüşmeler öncesinde (25 Eylül 2009) İngiltere ve Fransa'nın İran'ın yeni bir tesis inşa ettiği yönündeki açıklamalarını hatırlatarak UAEK'nın Tahran yönetimini kınamasını talep etmiştir.³³ Bu gelişmeler sonrasında Rusya ve Çin'in de katılımı ile gerçekleştirilen toplantıda (27 Kasım 2009) İran'ın söz konusu tesise dair UAEK'yı bilgilendirmemesi kınanarak; uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin sonlandırılması istenmiştir.³⁴ Altı çizilen bu noktalarla birlikte nükleer faaliyetlerinin ülkesi açısından gurur meselesi olduğunu yineleyen ve Batılıların uranyum zenginleştirilmesinden vazgeçilmesine yönelik taleplerini devrimci değerlere vurgu yaparak reddeden ve bu şekilde ülke içindeki meşruiyetini sağlamlaştırma yoluna giden İran yönetimi ile diplomasi çerçevesinde nükleer görüşmelerden sonuç alınamamıştır. Esasen bu süreçte Brezilya ve Türkiye'nin girişimleri ile müzakereler canlandırılmaya çalışılmışsa da Obama yönetimi diplomatik müzakereler sürecinde İran'ın nükleer hammadde stoklarında artışa gittiğini ifade ederek söz konusu teklifi geri çevirmiştir. Bu adımın ardından İran ve P5+1 ilk olarak Aralık 2011'de Cenevre'de sonrasında Ocak 2011'de İstanbul'da bir araya gelmiş; fakat bu girişimlerden de herhangi bir sonuç alınamamıştır.³⁵

Nükleer Yaptırımlar ve İran'a Etkileri

Yaptırım kavramı "bir davranışın değiştirilmesi için zora başvurmak ve belirli faaliyetler için ihtiyaç duyulan kaynaklara erişimi kısıtlamak anlamlarında kullanılabilir. ³⁶ Bu yönü ile BM tarafından da ihtilafların çözülme sürecinde barışçıl olmayan adımlar olarak ele alınan yaptırımların, kalkınma ve uzun vadeli barışın tesisi için yardımcı unsurlar olmadığı vurgulanmaktadır. Altı çizilen bu nokta BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nda da vurgulanmış ve bilhassa ekonomik yaptırımlardan BM şartı hükümleri ile bağdaşmayan bir yöntem olarak kaçınılması gerektiği ifade edilmiştir. Uluslararası hukukta uygulanış biçimleri ile hedeflenen ülkelerle ihracat ve ithalatın sınırlandırılması ya da mali-siyasi bağla-

³² A.g.e.s:26-42.

³³ Lean, A. (2011), Democracy Promotion, Sanctions and Iran: Obama's Policy Trade Off, Mount Saint Vincent University, Department of Political Science, Research Project, s:28-36.

³⁴ Damato, J. (2011), US Strategic Competition with Iran: Energy, Economic Sanctions and Nuclear Issue, Center for Strategic and International Studies, s:26-42.

³⁵ BBC Türkçe, 2013, "Türkiye İran Anlaşmasının Neresinde?", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/11/131126_iran_turkiye (Erişim Tarihi:10.03.2019).

³⁶ Ilieva, J., Dashtevski, A., Kokotovic, F. (2018), Economic Sanctions in International Law, *Journal of Economics*, Vol 9, No 2, s: 201-203.

rı kısıtlayan veya tamamen kesen uygulamalar olarak da ele alınan yaptırımları³⁷ uygulanış yöntemlerine göre sınıflandırmak mümkündür: tek taraflı ambargo, çift devlet ambargosu ve BM Güvenlik Konseyi ambargosu. Devletlerin ambargo uygulama süreçlerine dair farklı yöntemler olarak öne çıkan bu uygulamaların yanı sıra ambargonun stratejik amaçlı olması ya da stratejik amaçlı olmaması açısından da sınıflandırmaya gidilebilmektedir. Stratejik olmayan ambargo uygulamasında kısa vadeli hedeflerle hareket edilirken, stratejik amaçlı ambargo uygulamasında aşağıdaki aşamalarla hareket edilmekte ve uzun vadeli hedeflerin altı çizilmektedir:³⁸

1. Hedeflenen devletleri özel ve ikili müzakere yolu ile teşvik etmek,
2. Hedeflenen durum açıkça talep edilir ve kamuya duyurulur,
3. Olası ihtimallere karşı müttefiklere danışılır,
4. Ekonomik olmayan düzeyde ambargo başlatılır.

Yukarıda ifade edilen stratejik bir ambargo uygulamasının temel aşamalarından da anlaşılacağı üzere ABD tarafından İran'a uygulanan ekonomik ve siyasi ambargo uzun vadeli stratejik hedeflere dayanmaktadır. Bu hedefler İran'da nükleer faaliyetlerin sonlandırılmasından rejim değişimine uzanırken, ABD açısından uluslararası hukuka da yansıyan önemli kavramları ortaya çıkarmıştır. Bu noktadan hareketle nükleer caydırıcılık kavramı ABD ulusal güvenlik stratejisinde önemli bir yere sahiptir. Bu strateji ile ABD olası bir tehdit ya da saldırı gelmeden evvel rakip ya da düşman devlet üzerinde caydırıcılık yaratma hedefi gütmektedir. Özellikle de Soğuk Savaş döneminde ABD'nin üzerinde sıkça durduğu bu strateji Soğuk Savaş sonrasında yerini "ilk saldıran olmama" yaklaşımına bırakmıştır. 1995 yılı NPT Gözden Geçirme ve Genişletme Konferansı'nda da üzerinde durulan bu yaklaşım ABD ulusal güvenlik stratejisinde önemli bir yer edinirken, ikinci Bush Başkanlığı döneminde Kapsamlı Test Yasağı Anlaşması (Comprehensive Test Ban Treaty) doğrultusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde söz konusu anlaşmanın ABD çıkarlarına uygun olmadığını savunan ABD Senatosu sağcı kanadı, nükleer silahların yayılmasını önlemek için mücadele edilmesi gerektiğini fakat kendilerini bağlayan anlaşmalarla bunun yapılmasının rasyonel olmadığını ifade etmiştir. Bu yaklaşımla birlikte 2000 yılında gerçekleştirilen NPT Gözden Geçirme Konferansı'nda da NPT'ye taraf devletler ve ABD arasındaki anlaşmazlık gün yüzüne çıkmıştır.³⁹

Bu konferansta ABD müttefiklerine, silahlı kuvvetlerine ve topraklarına olası bir saldırının dışında NPT'ye taraf olan nükleer silah sahibi devletlere karşı silah kullanmayacağını teyit etmiştir. Bu teyit NPT'ye taraf devletlerle önemli bir görüş ayrılığını ifade ederken, NPT'nin yasal ve siyasi gücünü zayıflatabileceği yönünde de eleştiriler almıştır.⁴⁰ Başkan Bush döneminde atılan bu adımların yanı sıra İran nükleer politikasında uluslararası hukuk açısından "yaptırım" kavramı öne çıkmış; öyle ki askeri müdahale seçeneği dahi tartış-

³⁷ A.g.e.,s: 201.

³⁸ Galmohammadi, V., Imani, P. (2016), The Legitimacy of Economic Sanctions Againsts Islamic Republic of Iran in the Light of International Economic Law: Legal Effects and Economic Consequences, Mediterranean Journal of Social Sciences, Vol 7, No 3, s: 60-70.

³⁹ Slemmens E.K. (2010), Developing U.S. Nuclear Weapons Policy and International Law: The Approach of the Obama Administration, University of Florida Faculty Publications, s:25-32.

⁴⁰ A.g.e. s:27.

şılmıştır. Başkan Obama dönemi İran nükleer politikası ise yaptırım açısından sürekliliği, müzakere açısından ise değişimi temsil eden bir dönem olmuştur. Başkan Obama kendinden önceki dönemlere nazaran uluslararası hukukun müzakere ve diplomasi yönünü daha fazla vurgulamakla birlikte nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya vizyonu yaratma hedefinin uluslararası hukukla desteklenerek daha güçlü hale getirilmesini öngörmüştür. Altı çizilen bu nokta ile yaptırım seçeneğini koruyarak uluslararası hukukun müzakere ve diplomasi yollarının işletilmesi ile bir nevi opinio juris (bir eylemin yasal bir yükümlülük olarak yürütülmesi) durumunun yaratılması hedeflenmiştir. Söz konusu hedefe paralel şekilde Obama yönetimi strateji belgelerinde NPT'yi nükleer silahların yayılmasını önleme rejiminin merkezi olarak gördüğünü önemle vurgulamıştır.⁴¹ Müzakere ve diplomasiye yapılan vurgu İran'ı NPT rejimine entegre etme hedefine dönük olarak kullanılan önemli bir araç olmakla birlikte yaptırım seçeneği de bu dönemde varlığını korumuştur. Öyle ki Başkan Obama dönemi İran'a nükleer yaptırımların en ağır şekilde uygulandığı dönem olmuştur.

Müzakere ve yaptırım arasında İran'ı NPT rejimine entegre etme süreci bu şekilde ele alınırken, Kasım 2011'de yayınlanan UAEK raporu ile İran'ın nükleer müzakerelerde iş birliği noktasında hareket etmediğine ve nükleer faaliyetlerin askeri amaçlara ulaşabileceğine dair kaygılar dile getirilmiştir. Obama yönetimi caydırıcılık unsuru olarak özellikle bu dönemle birlikte yaptırımlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Raporla birlikte 21 Kasım tarihinde İngiltere ve Kanada İran bankalarındaki işlemlerini durdurma kararı almış; ek olarak Amerika Birleşik Devletleri de İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili olabilecek olan kişi ya da kurumlara dönük yaptırımlar uygulayacağını ifade etmiştir.⁴² İran Merkez Bankası üzerinden Tahran yönetimine baskı kurmayı amaçlayan ABD, imzaladığı Savunma Yetki Yasası kapsamında; İran Merkez Bankası ile yapılan ve petrol satım sürecindeki ödeme işlemlerine ilişkin süreci tıkayan önlemler ortaya koymuştur. Fakat bu noktada petrol fiyatları üzerinde herhangi bir oynamanın ABD ekonomisi açısından da kritik sonuçlar doğurabileceği endişesi nedeniyle, Kongrenin de başkan üzerindeki baskısı sonucu Ocak 2012'de AB İran petrolü üzerinde altı aya yayılan bir ambargo üzerinde anlaşmıştır.⁴³ Güvenlik Konseyi'nin İran'a yönelik yaptırımlarının temel hedefi Tahran'ın nükleer çalışmalarını ve füze geliştirme sistemini engellemek olmuştur.

Bu kapsamda söz konusu yaptırımlar İran'a silah satışı, yaptırım listesinde ismi olan özel ve tüzel kişilerin mal varlıklarının dondurulması ve seyahat yasağı gibi konularda düzenlemeler içerirken; devletlerarası tek taraflı yaptırımlar ise bankacılık ve finans sistemi, petrol ve otomotiv sektörü ve İran riyalı başlıklarını kapsamaktadır. Bu çerçevede İran'a yönelik yaptırımlar 2010 yılında tekrar başlamış sonrasında diplomatik müzakerelerin sonuç vermemesinin de etkisiyle 2011 yılı sonlarında sıklaştırılmıştır. 2010 yılında onaylanan ve yürürlüğe giren CISADE⁴⁴ (The New US Sanctions On Iran) yasası ile İran'a yönelik yaptırımların

⁴¹ A.g.e.s:34-36.

⁴² Cordesman, A., Gold, B., Schulte, C. (2014), Iran: Sanctions, Energy, Arms Control and Regime Change, Center for Strategic and International Studies Report, s: 35-49, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/140122_Cordesman_IranSanctions_Web.pdf (Erişim Tarihi: 07.09.2019).

⁴³ Ataev,N.,(2013). "Economic Sanctions and Nuclear Proliferation: The Case Of Iran" In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Economic Policy in Global Markets. Budapest, Hungary.s.25-26.

⁴⁴ US Department of the Treasury, The New US Sanctions On Iran, http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/CISADA_english.pdf (Erişim Tarihi: 02.10.2019)

rımların sertleştirileceğinin sinyalleri verilmiştir.⁴⁵ Süreç dâhilinde Batılı ülkelerin baskısı ile uluslararası bir finans kurumu olan SWIFT İran'ı ağından çıkarmayı kabul etmiş; İran riyali bu süreçte değer kaybederken, karaborsa faaliyetleri artış göstermiş, Mart 2013'te sonlanan mali yılda ekonomi % 6 oranında daralmıştır.⁴⁶ 26 Ocak 2011 tarihinde İran riyali % 8 oranında değer kaybetmiş; 6 Ağustos 2012 tarihinde ise tekrar % 5 oranında devalüasyona uğramış ve Merkez Bankası resmi kuruna göre 1 dolar 15,500 İran riyaline yükselmiştir. IMF verilerine göre İran Gayri Safi Yurtiçi Hasıla oranı 2012 yılı itibarı ile %2 oranında daralmış; 2013 yılında ise bu oran düşmeye devam ederek %1,5 civarında kaydedilmiştir.⁴⁷

Buna ilaveten İran dış ticaret hacmi %28 oranında daralırken, ithalatın da %18 oranında azaldığı gözlemlenmiştir. IMF gelinen durumda Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın tehditkâr tavırlarının İran ekonomisine zarar verdiğini belirtirken; ABD yönetimi ekonomik baskı yolu ile İran'a yönelik politikasında diplomatik izolasyonu önemli bir araç olarak kullanmıştır. Bu doğrultuda AB dışında yer alan ve İran'ın petrol ihracatının %44'ünün gerçekleştirildiği Japonya, Güney Kore, Türkiye ve Hindistan'a yönelik ikna diplomasisi yürütmüş; söz konusu ülkelerin yanı sıra Güney Afrika, Malezya, Sri Lanka ve Tayvan'ın da İran'dan ham petrol ve petrol ürünleri ithalatının kısmen de olsa azaltılması sağlanmıştır.⁴⁸ Bu dönemde Washington yönetiminin diplomatik çabaları sonucunda Çin'in 550.000 varil olan ham petrol alımı 420.000 varile, Japonya'nın 320.000 varil olan ham petrol alımı 210.000 varile inmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin 200.000 varil olan ham petrol alımı 120.000 varile ve Hindistan'ın 320.000 varil olan ham petrol alımı 200.000 varile düşürülmüş; bu şekilde İran'ın 72 milyar dolar olan petrol gelirlerinin 30 milyar dolara geriletmesi hedeflenmiştir. İran gayri safi milli hâsılasının %60'ını oluşturan (2011-2012 yılları arasında) petrol gelirleri bu şekilde düşünce, İran günlük ham petrol ihracatı 1,1 milyon varile kadar gerilemiştir.⁴⁹ OPEC verilerine göre yaptırımlar öncesinde günlük 3,5 milyon varil petrol üreten İran, yaptırımlar sonrasında üretimi azaltmış; Uluslararası Enerji Ajansı'na göre 2013 yılı Ekim ayı itibarı ile üretim günlük 2,5 milyon varile gerilemiştir. Bu verilerle birlikte aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere İran petrol ihracatının en fazla düşüş yaşadığı dönem 2011-2014 yılları olmuştur.

İran ekonomisinde kilit role sahip olan petrol üretimindeki bu düşüş sosyal ve ekonomik hayata dair farklı aksaklıkları da beraberinde getirmiş; karaborsa faaliyetlerinin artmasından işsizlik oranlarının yükselmesine varan birçok sorun ortaya çıkmıştır. Yaptırımlar nedeniyle İran riyali hızla değer kaybederken; uluslararası piyasalarda yabancı döviz cinsinden kaynak bulmanın zor olduğu bir dönemde bu türden bir dalgalanma İran ekono-

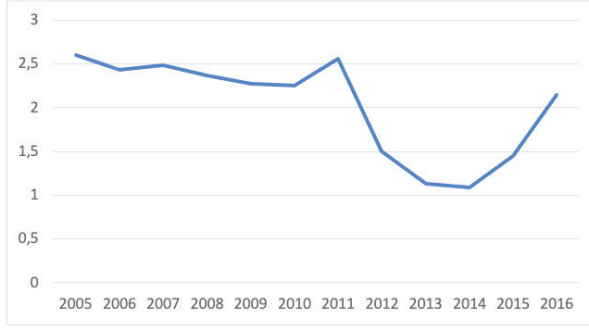
⁴⁵ US Department of the Treasury, Office of Foreign Assets Control: Sanctions, Programs and Information, <https://home.treasury.gov/policy-issues/office-of-foreign-assets-control-sanctions-programs-and-information> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

⁴⁶ Macaluso, A. (2014), The Apparent of Iran Sanctions: Iran, Rouhani and the Nuclear Deal, The Hague Institute for Global Justice, Working Paper, s: 10-16, https://www.thehagueinstituteforglobaljustice.org/wp-content/uploads/2015/10/Working-Paper-2-Iran-Sanctions_1409326879.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

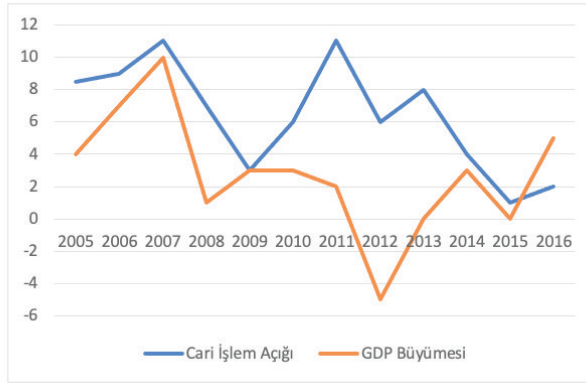
⁴⁷ International Monetary Fund Country Report, 2014, Islamic Republic of Iran, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr1493.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

⁴⁸ Macaluso, A. (2014), The Apparent of Iran Sanctions: Iran, Rouhani and the Nuclear Deal, The Hague Institute for Global Justice, Working Paper, s: 10-16, https://www.thehagueinstituteforglobaljustice.org/wp-content/uploads/2015/10/Working-Paper-2-Iran-Sanctions_1409326879.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

⁴⁹ A.g.e.s:10-16.

Grafik 1. İran'ın Yıllık Petrol İhracatı (Milyon Varil)⁵⁰

misini enflasyonist bir baskı içerisine sokmuştur.⁵¹ Yapırımların etkisini azaltmak amacı ile bu dönemde benzin ve ekmeğe yönelik devlet desteği kaldırılarak 60 milyar dolarlık bir yükün hafifletilmesi sağlanmışsa da sübvansenin ortadan kalkması ile bu ürünlerde iki kat üzerinde yaşanan fiyat artışı sosyal hayatta İran halkı açısından oldukça olumsuz bir etki yaratmıştır. Yapırımlar dolayısıyla sanayi kesimi de oldukça büyük yara almış; kısıtlamalar nedeniyle ülkede varlık gösteremeyen yabancı sermayeli firmalar ülkeden çekilirken; satış, hammadde tedariki ve para transferi gibi sorunlar dolayısıyla birçok işletme kapanmış ve bu bağlamda işsizlik oranları da artmıştır. Resmi rakamlara göre %15'ler de seyreden işsizlik gençler arasında %40'lara kadar çıkmıştır.⁵² Ortaya konulan bu verilerle birlikte

Grafik 2. Yapırımların İran Ekonomisi Üzerindeki Etkisi⁵³

⁵⁰ FRED Economic Data, 2020, Crude Oil Exports for Iran, <https://fred.stlouisfed.org/series/IRNXXGOCMBD> (Erişim Tarihi: 06.07.2019).

⁵¹ Ataev,N.,(2013). "Economic Sanctions and Nuclear Proliferation: The Case Of Iran" In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Economic Policy in Global Markets. Budapest, Hungary.S. 29-35.

⁵² A.g.e.s:29-35.

⁵³ Evaluacion Riesgo Pais, 2016, Iran: Sanction Relief is First Step in Improving Economy, <https://www.credendo.com/es/node/414> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

aşağıdaki grafikte de gösterildiği üzere yaptırımları yoğunlaştırıldığı 2010-2014 yılları cari açığın ve gayri safi milli hasılanın da oldukça önemli düşüşler yaşadığı yıllar olmuştur.

Söz konusu yaptırımlarla birlikte İran üzerinde nükleer faaliyetleri konusunda baskı yaratılması hedefi derinleştirilirken; yaptırımların etkisinin en üst seviyeye çıktığı 2013 yılı İran'ı Cenevre Anlaşması için masaya sevk eden en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Cenevre Anlaşması

Gerek Ahmedinejad sonrasında yönetime gelen Hasan Ruhani'nin ılımlı söylemlerinin gerekse de Dış İşleri Bakanı M. Javad Zarif'in etkisi ile nükleer görüşmeler de dâhil olmak üzere birçok sorunun çözümüne dair iyimser bir hava oluşmuş; P5+1 görüşmeleri Cenevre'de tekrar başlamıştır.⁵⁴ Obama yönetiminin de yeni Cumhurbaşkanı Ruhani'ye olumlu yaklaşımı sonrası İran ve ABD kanadında diplomatik çözüm yönünde irade güçlenmeye başlamış; tarafların Cenevre'de temsil düzeyleri yükselmiş; ilk defa İran ve ABD Dışişleri Bakanları aynı masada oturarak bir sorunu müzakere ederken, Cenevre Anlaşması taraflar arasında on yıldır yapılan ilk anlaşma olmuştur. Bu çerçevede 25 Kasım 2013'te altı ay süre ile uygulanacak geçici bir anlaşmaya varılmış ve anlaşmanın birinci aşamasında İran açısından şu hedefler gözetilmiştir:⁵⁵

- Mevcut %20 zenginleştirilmiş uranyumun yarısını Tahran Araştırma Reaktöründe yakıt olarak kullanılacak duruma getirmek için bulunduracak, diğer yarısını %5'in altında zenginleştirilmiş orana düşürecek,
- Altı aylık bir süre içerisinde uranyum zenginleştirme oranı %5'i geçmeyecek,
- Natanz ve Fordo uranyum zenginleştirme tesisleri ile Arak ağır su reaktöründe geliştirme faaliyetlerini donduracak,
- Zenginleştirme için yeni tesis kurulmayacak,
- Kullanılmış yakıtın yeniden işlemi yapılmayacak ve yeniden işlem yapılabilecek tesisler inşa edilmeyecek,
- UAEK'nın Kapsamlı Güvenceler Anlaşmasında geçmeyen nükleer bağlantılı tesislere girmesine izin verilmesine ilaveten bu kuruluşa kendi nükleer programı hakkında ilave bilgi sağlanacak ve kapsamlı denetime razı olunacak.

Birinci aşamada İran tarafından esas olarak bu adımların atılması beklenirken; P5+1 ülkeleri için ise şu adımlar öngörülmüştür:⁵⁶

- İran ham petrol satışlarını engellemeye yönelik ilave girişimler durdurulacak,
- İran'ın petrol satışlarından kazandığı ancak dondurulmuş bulunan gelirin üzerinde uzlaşıldığı kadarı serbest bırakılacak,
- ABD'nin ve AB'nin petrokimya, altın ve diğer değerli madenler ihracatına yönelik yaptırımları askıya alınacak,

⁵⁴ Mazhar, M., Goraya, N. (2014), Geneva Deal: Beginning of a New Era Between Iran-US Relations, Journal of South Asian Studies, Vol 29, No 1, s:73-89.

⁵⁵ Kaztman, K., Kerr, P., Nikitin, M. (2014), Iran: Interim Nuclear Agreement and Talks on a Comprehensive Accord, Congressional Research Service, s:7-13.

⁵⁶ A.g.e.s:13-14.

- ABD'nin İran'ın otomotiv sanayisine ve sivil ulaştırma güvenliğine yönelik öngördüğü yaptırımları uygulanmayacak,
- ABD, BM ve AB vasıtası ile yeni yaptırımlar konulmayacak, İran'a 8 milyar dolarlık bir kaynak aktarılacak,
- İran'ın insani ihtiyaçlarının ve yurt dışındaki öğrencilerin ödemelerinin karşılanması için yurtdışında dondurulmuş gelirin kullanılması için gerekli adımlar atılacak.

Birinci aşamada bu adımların atılması hedeflenirken ikinci aşamada esas olarak şu başlıklar üzerinde durulmuştur:⁵⁷

- Uzun dönemli ve kalıcı bir anlaşmaya varılması,
- Tarafların hak ve yükümlülüklerinin NPT ve UAEK Kapsamlı Güvenceler Anlaşmasına dâhil edilmesi,
- BM yaptırımlarının tamamen kaldırılması,
- Arak Ağır Su Reaktörü ile ilgili endişeleri tamamen ortadan kaldıracak, kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesini mümkün kılacak düzenlemelerin yapılması,
- UAEK'nın güçlendirilmiş denetleme sisteminin hayata geçirilmesi, Ek Protokolün onaylanması ve uygulanması,
- P5+1 ülkeleri ile İran arasında sivil nükleer işbirliğinin yapılması, modern hafif su reaktörleri, araştırma reaktörleri, nükleer yakıt ve ARGE tedariki üzerinde kapsamlı bir uzlaşma sağlanması.

Karşılıklı olarak bu maddeleri içeren Cenevre Anlaşması, ABD-İran arasındaki nükleer krize daimi bir çözüm getirmekten ziyade, tarafların karşılıklı olarak "güven artırıcı" tedbirler alması şeklinde yorumlanmıştır. Söz konusu gelişmelerle birlikte Cenevre Anlaşması sonrasında 20 Ocak 2014'te Ortak Eylem Planı devreye sokulmuş ve bu plan çerçevesinde İran nükleer faaliyetleri nispeten azaltılmış, nükleer tesislerdeki denetimler artırılmış bunlara karşılık olarak İran'a yönelik yaptırımlar hafifletilmiştir.⁵⁸ Ortak Eylem Planı çerçevesinde İran ile yürütülen müzakereler esas olarak İran ile UAEK arasında, İran ile P5+1 ülkeleri arasında çok taraflı görüşmeler ve P5+1 ile İran arasında ikili görüşmeler olmak üzere üç temel düzlemde gerçekleştirilmiştir. İran Nükleer Güvenlik Anlaşması'nın denetiminden sorumlu olan UAEK aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi tarafından verilen ilgili kararların uygulanmasını da denetlemekle sorumlu olup bu çerçevede son olarak da Ortak Eylem Planı çerçevesinde alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını da denetleme görevini üstlenmiştir.⁵⁹

Esas olarak siyasi görüşmeleri etkilemesi dolayısıyla oldukça kritik olan UAEK özellikle 23 Mayıs'ta açıklanan son raporla birlikte, Ruhani yönetiminin nükleer bilgi paylaşımı noktasında iyileşme kaydettiğini bildirmiştir. Yine bu raporda uranyum zenginleştirme

⁵⁷ The White House, 2015, Remarks by the President on the Iran Nuclear Deal, Washington DC, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/08/05/remarks-president-iran-nuclear-deal> (Erişim Tarihi: 09.06.2019).

US Department of State, Nuclear Agreement With Iran, <https://2009-2017.state.gov/p/nea/p5/index.htm> (Erişim Tarihi: 09.06.2019).

⁵⁸ Katzman, K. (2015), Iran: US Concerns and Policy Implications, Washington DC, Congressional Research Service, s:16-27.

⁵⁹ A.g.e.s:16-27.

faaliyetinin önemli ölçüde azaltıldığı ve 24 Kasım'da yapılan anlaşmadan bu yana, %5'in üzerinde zenginleştirme faaliyetine gidilmediği kaydedilmiştir.⁶⁰ Bu raporla birlikte İran'ın Cenevre anlaşması yükümlülüklerini yerine getirme noktasında sorumlu davrandığını belirten UAEK, bir taraftan da BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararların yerine getirilmediğini ifade etmiş; askeri kurumlarla bağlantılı olarak başlatılan çeşitli faaliyetlerin ve nükleer başlık geliştirme çalışmalarının olduğu yönünde şüphelerinin bulunduğunu ifade etmiştir.⁶¹ UAEK ile denetimler temelinde bu şekilde müzakerelerini yürüten İran yönetimi bir taraftan da P5+1 ülkeleri ile çok taraflı siyasi müzakereleri yürütmüştür. P5+1 ülkeleri adına AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton ile İran Dış İşleri Bakanı M. Javad Zarif tarafından yürütülen çoklu müzakerelerde 20 Temmuz'a kadar nihai çözüme varılması hedeflenmiştir.

16 Haziran 2014'te yapılan müzakereler ile birlikte beşinci turunu tamamlayan müzakere sürecinin diğer bir görüşme zemini P5+1 ülkeleri ile İran arasında yürütülen ikili görüşmeler olmuştur. Özellikle ABD ile İran arasında yürütülen ve kamuoyuna açıklanmayan temasların oldukça etkili olduğu bu süreç, Ruhani'nin iş başına gelmesi sonrasında Umman'ın başkenti Muskat'ta yapılan görüşmelerle başlamış; bu çerçevede Cenevre anlaşmasının da bu gizli görüşmeler sonrasında kaydedilen bir gelişme olduğu iddia edilmiştir.⁶² Esasen çoklu görüşmelerden sonuç alınmadığı durumlarda ikili görüşmelerin oldukça kritik olduğu bu süreçte özellikle ABD ve İran yönetimleri gerek nükleer faaliyetler gerekse de ikili ilişkilerin genel seyri açısından ilerleme kaydetme fırsatı yakalarken; söz konusu görüşmeler nükleer faaliyetler temelinde farklı başlıklar (faaliyetlerin ne şekilde ve hangi aşamalara yürütüleceği..) altında gerçekleştirilmiştir. P5+1 ülkeleri ile İran arasında yürütülen gerek çok taraflı gerekse de ikili müzakerelerde, esas olarak ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere etkili olmuştur.

Bu çerçevede Batılı ülkeler nezdinde müzakere başlıkları İran'ın nükleer faaliyetlerini barışçıl zeminde tutmak ve askeri düzlemde herhangi bir noktaya kaymasını engellemek zemininde şekillenmiştir. Müzakere süresince ABD yönetimi ve müttefik ülkeler esas olarak, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması, yakıt dönüştürme faaliyetlerini sonlandırılması, Arak'taki Ağır Su Nükleer Reaktörü inşasının durdurulması, santrifüj sayısının 20 binden 5 binin altına indirilmesini, Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Anlaşması ile Nükleer Güvenlik Anlaşması Ek Protokolü'nü onaylanması ve bu çerçevede UAEK ile tam anlamıyla iş birliğine gidilmesi başlıklarına odaklanmışlardır. Altı çizilen konu başlıklarında yürütülen temaslar neticesinde 14 Temmuz 2015 tarihi ile birlikte, İranlı ve AB'li diplomatlar 12 yıllık bir sürecin ardından müzakerelerde anlaşmaya varıldığını açıklamışlardır.⁶³

⁶⁰ IAEA Atoms for Peace, 2014, "Impelementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran", <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2014-28.pdf> (Erişim Tarihi: 05.07.2019).

⁶¹ ISIS, 2014, Analysis of IAEA Iran Safeguards Report, http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ISIS_Analysis_IAEA_Report_7Nov2014-Final.pdf (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

⁶² Sinkaya, B. (2006), "II. Körfez Savaşı Sonrası Irak'ta Yönetimin Yeniden Tesisi," M. Şahin ve Taştekin, M. (der.), *II. Körfez Savaşı*, Ankara, Platin Yayınları, s:20-25.

⁶³ The White House, 2015, The Iran Deal, <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2015/07/14/iran-deal> (Erişim Tarihi: 07.06.2019).

Sonuç

Çalışma ile İran nükleer faaliyetlerine ilişkin yürütülen müzakerelerde (ABD, P5+1 ülkeleri ve İran arasında) uluslararası hukukun yaptırım ve müzakere gücü ele alınmıştır. Bilhassa Başkan Bush ve Obama dönemlerine odaklanılmış olup, bu dönemlerde yürütülen İran nükleer müzakerelerinin *yaptırım ve müzakere* ekseninde ne şekilde ele alındığı tartışılmıştır. Başkan Bush ve Obama dönemlerine İran nükleer müzakereleri açısından karşılaştırmalı olarak bakıldığında en belirgin fark uluslararası hukukun ele alınış biçimidir. Başkan Bush döneminde uluslararası hukukun müzakere yönü nispeten zayıf kalırken, Başkan Obama döneminde İran nükleer faaliyetleri açısından müzakere ve angajman başlıkları öne çıkmıştır. Bu noktada vurgulamak gerekir ki, Başkan Obama yönetimi her ne kadar müzakere ve angajman kavramlarına yoğun bir vurgu yapsa da döneminde İran nükleer faaliyetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin yaptırım seçeneğini de etkin şekilde kullanmıştır. Başkan Bush dönemi ile karşılaştırmalı olarak bakıldığında nükleer müzakerelerde bir süreklilik unsuru olarak karşımıza çıkan bu politika, müzakere ve angajman kavramlarını da içerisine alarak İran Nükleer Anlaşması'na giden süreci hızlandırmıştır.

ABD'nin dış politika davranışına dair ortaya konulan “*havuç-sopa*” yaklaşımının klasik bir örneği olarak değerlendirebileceğimiz bu yaklaşımın yanı sıra her iki başkan döneminde de öne çıkan bir diğer kavram ise “*caydırıcılık*” olmuştur. Bu kavram çerçevesinde bakıldığında Başkan Bush yönetimi müzakere ve angajman seçeneğini caydırıcılığın bir unsuru olarak görmeyerek askeri müdahaleye uzanan seçenekleri dahi tartışmıştır. Başkan Obama ise P5+1 ülkeleri ile yürüttüğü müzakereler ve BM Güvenlik Konseyi çatısı altındaki yaptırımlarla iki eksenli bir politika ile caydırıcılık seçeneğini devreye sokmuştur. Bu yönü ile Başkan Obama döneminde ABD'nin İran nükleer politikasında uluslararası hukuk caydırıcı bir unsur olarak öne çıkmıştır. Söz konusu caydırıcılığın en önemli aşaması ise yaptırımların uygulanmaya başladığı 2010 yılında kendini göstermekle birlikte 2011 yılından 2014 yılına uzanan süreçte artarak devam etmiştir. Uluslararası hukukun devletler üzerinde etkinliğini görmek açısından hayli kritik olan söz konusu süreç, Barack Obama dönemi dış politika parametrelerinin ve bunların İran nükleer politikasına yansımalarının anlaşılması noktasında da oldukça önemlidir.

Obama Doktrini olarak ifade edilen söz konusu politika “*smart power-akıllı güç*” kavramı ile diplomasi ve yaptırımların birleştirilmesi olarak kendini göstermiştir. Bu doğrultuda diplomasi ayağından vazgeçmeden ekonomik yaptırımlarla İran'ı nükleer faaliyetlerini sıfırlama doğrultusunda etki altına almayı hedefleyen Obama yönetimi, uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesini sık sık vurgulamıştır. Bu noktadan da anlaşılacağı üzere İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandırma hedefini ABD ekseninden çıkartıp uluslararası sisteme yayma noktasında hareket etmiştir. İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandırma hedefinin ABD ekseninden çıkartılıp uluslararası sistemde bir norm olarak uygulama girişimi Obama yönetiminin uluslararası hukuk açısından *opinio juris* (bir eylemin yasal bir yükümlülük olarak yürütülmesi) hedefi ile hareket ettiğini göstermiştir. Bu hedef doğrultusunda bir taraftan ABD'nin nükleer silahsızlanma hedefine dönük olarak uluslararası hukuku ne derece etkin şekilde kullandığı vurgulanmak istenirken, diğer taraftan stratejik bir rakip olarak İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda sınırlandırılması öngörülmüştür. Uluslararası hukuka yapılan vurgunun en belirgin göstergesi Başkan Obama döneminde NPT rejimine ve UAEK'ya yönelik vurguda; stratejik bir rakip olarak İran'ın sınırlandırılma hedefi ise müzakerelerin yürütülme biçiminde kendini göstermiştir.

Müzakerelerin yürütülme biçimlerinin değerlendirilmesi çalışmanın “Nükleer Yaptırımlar ve İran’a Etkileri” başlığı altında ele alındığı üzere stratejik olan ve olmayan olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilebilmektedir. Hedeflenen devletlerin müzakereye teşvik edilmesi, kamuoyunu sürecin duyurulması, olası olumsuzluklara karşı müttefiklere danışılması ve ekonomik olmayan düzeyde ambargo uygulanması olmak üzere dört aşamada işletilen müzakere süreci ABD’nin İran nükleer müzakerelerinde stratejik amaçlar doğrultusunda hareket ettiğini göstermiştir. Altı çizilen bu noktalarla birlikte yine bu bölümde (Nükleer Yaptırımlar ve İran’a Etkileri) gerek yürütülen müzakerelerin gerekse de uygulanan yaptırımların İran ekonomisine nasıl etki ettiği ve çözüme giden süreci ne derece hızlandırdığı ortaya konmuştur. Özellikle İran’ın izolasyon ve yaptırımlardan sıyrılarak dünyaya entegre olma ihtiyacını da tetikleyen söz konusu müzakere ve yaptırımlar, uluslararası hukukun etkin şekilde ele alınması ve kullanılması durumunda uzun vadeli çözümler doğurabileceğini ve dolayısı ile nihai hedef olan uluslararası istikrar ve barışın sağlanabileceğini göstermiştir.

Kaynakça

- Ataev,N. (2013). “Economic Sanctions and Nuclear Proliferation: The Case Of Iran” In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Economic Policy in Global Markets. Budapest, Hungary.s.25-26.
- Bahgat, G. (2006), Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran, Iranian Studies, Vol 38, No 3, s:307-323.
- BBC Türkçe, 2013, “Türkiye İnan Anlaşmasının Neresinde?”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/11/131126_iran_turkiye (Erişim Tarihi:10.03.2019).
- Brezinski, Z., Gates, R.M. (2004), Iran: Time for a New Approach, Report of an Independent Task Force, Council on Foreign Relations, s:3-8, https://cdn.cfr.org/sites/default/files/report_pdf/0876093454_content.pdf (Erişim Tarihi: 09.06.2019).
- Cordeman, A., Gold, B., Schulte, C. (2014), Iran: Sanctions, Energy, Arms Control and Regime Change, Center for Strategic and International Studies Report, s: 35-49, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/publication/140122_Cordeman_IranSanctions_Web.pdf (Erişim Tarihi: 07.09.2019).
- Council on Foreign Relations, 2010, The U.S. India Nuclear Deal, <https://www.cfr.org/backgrounder/us-india-nuclear-deal> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).
- Council on Foreign Relations, 2021, North Korean Nuclear Negotiations, <https://www.cfr.org/timeline/north-korean-nuclear-negotiations> (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
- Damato, J. (2011), US Strategic Competition with Iran: Energy, Economic Sanctions and Nuclear Issue, Center for Strategic and International Studies, s:26-42.
- Ekinci, A.C. (2009), Iran Nükleer Krizi, USAK Yayınları, s:57-61.
- EU Council on Foreign Relations Policy Brief, 2017, Pre-Emptying Defeat: In Search of North Korea’s Nuclear Doctrine, s: 2-11, https://ecfr.eu/archive/page/-/ECFR-237-In_search_of_North_Korea_nuclear_doctrine.pdf (Erişim Tarihi: 04.05.2021).
- Evaluacion Riesgo Pais, 2016, Iran: Sanction Relief is First Step in Improving Economy, <https://www.credendo.com/es/node/414> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).
- Fite, B., Kasting, N. (2012), US and Iranian Strategic Competition: The Impact of China and Russia, A Report of the CSIS Burke Chair in Strategy, s: 44-46, <https://www.csis.org/analysis/us-and-iranian-strategic-competition-impact-china-and-russia> (Erişim Tarihi: 07.09.2019).
- FRED Economic Data, 2020, Crude Oil Exports for Iran, <https://fred.stlouisfed.org/series/IRNNXGOCMBD> (Erişim Tarihi: 06.12.2019).
- Galmohammadi, V., Imani, P. (2016), The Legitimacy of Economic Sanctions Againsts Islamic Republic of Iran in the Light of International Economic Law: Legal Effects and Economic Consequences, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol 7, No 3, s: 60-70.
- Hindustan Times, 2015, Will not Sign Nuclear Non-Proliferation Treaty: Pakistan,<https://www.hindustantimes.com/world/will-not-sign-nuclear-non-proliferationtreatypakistan/story-EBrXNq5WWTpTc8VqlwoVKJ.html> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

History, “Eisenhower on Atomic Energy”, <https://www.history.com/topics/us-presidents/eisenhower-on-atomic-energy-video> (Erişim Tarihi: 29.02.2019)

IAEA Atoms for Peace, 2014, “Impelementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran”, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2014-28.pdf> (Erişim Tarihi:05.12.2019).

Ilieva, J. Dashtevski, A. Kokotovic, F. (2018), Economic Sanctions in International Law, *Journal of Economics*, Vol 9, No 2, s: 201-203.

International Atomic Energy Agency, 1959, The Texts of the Agency’s Agreements With The US, <http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1959/infcirc11.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.12.2019).

International Atomic Energy Agency, 2003, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2003-69.pdf> (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

International Atomic Energy Agency, 2007, IAEA Safety Glossary, https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/pub1290_web.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

International Atomic Energy Agency, IAEA and Iran: Chronology of Key Events, <https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/chronology-of-key-events> (Erişim Tarihi: 08.09.2019).

International Monetary Fund Country Report, 2014, Islamic Republic of Iran, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr1493.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

International Peace Institue, 2010, https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2010/04/pdfs_koreachapt2.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2021).

ISIS, 2014, Analysis of IAEA Iran Safeguards Report, http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ISIS_Analysis_IAEA_Report_7Nov2014-Final.pdf (Erişim Tarihi:05.12.2019).

Katzman, K. (2015), Iran: US Concerns and Policy Implicatins, Washington DC, Congressional Research Service, s:16-27.

Kazi, R. (2016), India The NSG and the Chinese Impasse, *E-International Relations*, s:1-3, <https://www.e-ir.info/pdf/64799> (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

Kaztman, K., Kerr, P., Nikitin, M. (2014), Iran: Interim Nuclear Agreement and Talks on a Comprehensive Accord, Congressional Research Service, s:7-13.

Lean, A. (2011), Democracy Promotion, Sanctions and Iran: Obama’s Policy Trade Off, Mount Saint Vincent University, Department of Political Science, Research Project, s:28-36.

Macaluso, A. (2014), The Apparent of Iran Sanctions: Iran, Rouhani and the Nuclear Deal, The Hague Institue for Global Justice, Working Paper, s: 10-16, https://www.thehagueinstituteforglobaljustice.org/wp-content/uploads/2015/10/Working-Paper-2-Iran-Sanctions_1409326879.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

Mark Hibbs, 2012, The Unspectacular Future of the IAEA Additional Protocol, <http://carnegieendowment.org/2012/04/26/unspectacular-future-of-iaea-additional-protocol> (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

Mazhar, M., Goraya, N. (2014), Geneva Deal: Beginning of a New Era Between Iran-US Relations, *Journal of South Asian Studies*, Vol 29, No 1, s:73-89.

Milani, A. (2010), The Shah's Atomic Dreams, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2010/12/29/the-shahs-atomic-dreams/> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

Özcan, N., Özdamar, Ö. (2009), Iran's Nuclear Program and the Future of US-Iranian Relations, *Middle East Policy*, No 1, s:3-5.

Sinkaya, B. (2006), "II. Körfez Savaşı Sonrası Irak'ta Yönetimin Yeniden Tesisi," M. Şahin ve Taştekin, M. (der.), II. Körfez Savaşı, Ankara, Platin Yayınları, s:20-25.

Slemmens E.K. (2010), Developing U.S. Nuclear Weapons Policy and International Law: The Approach of the Obama Administration, University of Florida Faculty Publications, s:25-32.

Sundaram, K., Ramana, M.V. (2018), India and the Policy of No First Use of Nuclear Weapons, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, Vol 1, No 1, s:152-168.

The New York Times, 2015, The 'Axis of Evil' Speech, <https://www.nytimes.com/video/us/politics/100000004021075/the-axis-of-evil-speech.html> (Erişim Tarihi: 05.06.2021).

The Times of India, 2007, India Dismisses NPT as "flawed" Treaty, <https://timesofindia.indiatimes.com/world/rest-of-world/india-dismisses-npt-as-flawed-treaty/articleshow/1799434.cms> (Erişim Tarihi: 05.06.2021).

The White House, 2015, Remarks by the President on the Iran Nuclear Deal, Washington DC, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/08/05/remarks-president-iran-nuclear-deal> (Erişim Tarihi: 09.06.2019).

The White House, 2015, The Iran Deal, <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2015/07/14/iran-deal> (Erişim Tarihi: 07.06.2019).

United Nations, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

US Department of Energy, "The History of the Nuclear Energy", Washington DC, s:4-15, https://www.energy.gov/sites/prod/files/The%20History%20of%20Nuclear%20Energy_0.pdf (Erişim Tarihi: 05.06.2019).

US Department of State, Nuclear Agreement With Iran, <https://2009-2017.state.gov/p/nea/p5/index.htm> (Erişim Tarihi: 09.06.2019).

US Department of the Treasury, Office of Foreign Assets Control: Sanctions, Programs and Information, <https://home.treasury.gov/policy-issues/office-of-foreign-assets-control-sanctions-programs-and-information> (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

US Department of the Treasury, The New US Sanctions On Iran, http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/CISADA_english.pdf (Erişim Tarihi: 02.10.2019)

Watson Institute for International Studies, The United States and the Iranian Nuclear Program: Policy Options, <http://www.choices.edu/resources/twtn/documents/choices-twtn-iran-options.pdf> (Erişim Tarihi: 03.09.2019).